

RETROSCOPE 2020

Foto van Solen Feyisa op unsplash.com

freedom
lab

RETROSCOPE 2020

INTRODUCTIE

2020 was een jaar waarin de maatschappij en de economie hard en diep geraakt zijn. Tegelijkertijd was het ook een interessant jaar waarin veel vraagstukken die de afgelopen jaren al opkwamen, veel scherper op ons netvlies zijn gekomen. Veel van deze vragen hebben we afgelopen zomer vertaald naar onze scenariostudie 'De Veerkrachtige Wereld', waarin we nadachten over de verschillende werelden die kunnen voortkomen uit deze crisis.

In deze Retroscope blikken we terug op het afgelopen jaar en maken we de balans op ten aanzien van de grootste onzekerheden die we in onze studie formuleerden.

Als er iets is wat deze crisis ons duidelijk maakt, is het hoezeer de wereld alsmaar complexer is geworden en dat deze crisis ons niet zonder meer op een ander pad kan brengen. We kunnen, en zullen, niet plotseling met een andere bril naar technologie of globalisering kijken. En als we er al anders naar kijken, betekent het nog niet dat ze zomaar andere keuzes kunnen maken. Desondanks stelt de crisis onze ideeën zwaar op de proef en kan ze op langere termijn daarmee wel leiden tot een werkelijk andere wereld.

Zo laat de coronacrisis ons kritischer nadenken over technologie en de rol die we technologie toebedelen in ons dagelijks leven en in de samenleving. Enerzijds hebben we het afgelopen jaar gezien dat de techlash alleen maar erger is geworden en dat (digitale) technologie ook niet in staat is geweest de pandemie onmiddellijk te lijf te gaan. De enige remedie bleek uiteindelijk een pre-moderne lockdown. Tegelijkertijd zijn we de techbedrijven en hun producten wel dankbaar voor de manieren waarop ze ons door deze lockdown heen geholpen hebben, en de economie nog enigszins overeind hebben gehouden. Vooruitkijkend is het ook duidelijk dat het definitieve einde van deze crisis, ingeluid door meerdere vaccins, een triomf van de technowetenschappen zal zijn. De grote vraag blijft echter of we vanaf nu onze kennis en kunde ook daadwerkelijk gaan inzetten om een volgende crisis te voorkomen, of dat we voortgaan op de oude weg en erop vertrouwen dat technologie ons ook bij een volgende crisis wel weer terzijde zal staan.

Ook sociaal-cultureel is er sprake van een dubbele beweging. Enerzijds zien we een diep modern verlangen naar Grote Verhalen, veelal stammend uit vervlogen (en geïdealiseerde) tijden. Dit verlangen verraadt ook een grote behoefte aan meer gemeenschapszin. Anderzijds kunnen en willen we ook geen afscheid nemen van de postmoderne ontwikkeling van het individu en de vrijheden die ze ons gebracht heeft. We signaleren al langer dat het tijdperk van het metamodernisme is aangebroken, waarin we op een zinvolle manier weten te schakelen tussen modernistische idealen en postmoderne relativering. We menen ook te zien dat de coronacrisis deze ontwikkeling verder versterkt.

Vanaf het begin van de crisis is de beschuldigende vinger uitgestoken naar het proces van globalisering. Dankzij de non-stop stroom van mondiale reisbewegingen kon het virus zich in recordtijd over de gehele wereld verspreiden. Dit betekent echter niet dat we daarom een einde willen maken aan globalisering. Wel zullen verschillende stijlen van globalisering nog scherper uiteenvallen en dat het Westerse idee van globalisering niet langer dominant zal zijn.

In deze editie van de Retroscope diepen we deze thema's verder uit en proberen we lessen te trekken uit het afgelopen crisisjaar. Het mag dan te vroeg zijn om al harde conclusies te verbinden aan deze crisis, het is nooit te vroeg om er van te leren.

Freedomlab denktank

freedom
lab

Foto van Ramon Salimero op unsplash.com

1. Technologische cyclus

De coronacrisis heeft een flinke impact gehad op ons [technowetenschappelijk zelfvertrouwen](#). Op de eerste plaats heeft deze crisis ons geleerd dat onze moderne technologie nog altijd niet in staat is om de natuur volledig te temmen. Tegelijkertijd kan het ook onze ogen openen voor het feit dat we onze technologische mogelijkheden niet goed benut hebben. Kan deze crisis zo leiden tot een andere kijk op technologie? Kan het ons aansporen om onze structurele problemen aan te pakken en, op die manier, een volgende crisis voorkomen?

Het einde van de tech-fix-illusie

Op een handomdraai werd de wereld door een virus tot stilstand gemaand en werkten technologische oplossingen maar mondjesmaat om de pandemie te bedwingen. De sterk vervlochten wereldwijde netwerksamenleving wordt zelfs als een van de belangrijke oorzaken van de snelle verspreiding genoemd. Daarnaast stonden grote technologiebedrijven al voor corona onder grote maatschappelijke druk en lijkt deze niet afgenomen. Volgens velen zijn zij mede debet aan maatschappelijke onrust zoals het oplaaien van desinformatie en maatschappelijke polarisatie. Na wederom een uitstekend beursjaar lijkt hun innovatie momenteel toch vooral de aandeelhouders te dienen.

Het gedeeltelijke verlies aan vertrouwen in technologie, en de makers ervan, draagt ook niet bij aan de ontwikkeling van mogelijke vormen van technologische preventie. Het afgelopen jaar hebben we bijvoorbeeld gezien hoe preventie vaak samenvalt met verschillende vormen van surveillance. Met name in het Westen zijn burgers huiverig voor het gebruik van technologie door een [uitdijende en controlerende overheid](#). Vooral het verzamelen van data door overheden of private bedrijven verontrust burgers. We erkennen weliswaar de potentiële voordelen van een data-gedreven economie, maar stellen ons als het erop aankomt [terughoudend op](#), zoals ook zichtbaar is geworden bij de corona-app. Ondanks de hoge verwachtingen en lange ethische beraadslagingen blijken te weinig burgers bereid de app te installeren. Tegelijkertijd is de

app, vanwege ethische zorgen, dusdanig uitgekleeft dat ze ook weinig meer kan bijdragen aan het afremmen van de pandemie.

Technocratische idealen en burgerlijke vrijheden zijn het afgelopen jaar vooral als tegenpolen uitgespeeld in het publieke debat, en de voorvechters van beide hebben moeite om elkaar in het midden te ontmoeten. Uiteraard is dit niet geheel vreemd in een jaar waarin er vooral dingen niet mogen. De eensgezinde spanning, die zowel bestond uit angst als enige mate van opwinding, van de eerste lockdown maakte plaats voor de gefragmenteerde vermoeidheid en frustratie van de tweede en huidige lockdown. Terwijl de technologie ons in staat stelt om (deels) door te werken, te winkelen en ons te amuseren, worden we nu ook hard geconfronteerd met de grenzen van de huidige technologische oplossingen. In de loop van de crisis kwam in toespraken steeds meer de nadruk te liggen op menselijk gedrag. Uiteindelijk kan de oplossing maar deels bij technologie gevonden, en zullen mensen hun gedrag ook moeten aanpassen. Zo klinkt het uit de monden van wetenschappers en de meeste regeringsleiders. Als zodanig lijkt het [einde van de tech-fix-illusie nabij](#).

Het succes van de technowetenschap

Er is ook een ander verhaal mogelijk. Taiwan en Singapore worden stevast aangedragen als voorbeelden van landen waar een groot vertrouwen in technologie wel degelijk vruchten kan afwerpen. Ook China heeft, naast harde en niet-technologische maatregelen, ook sterk ingezet op technologische middelen om de pandemie te bestrijden en heeft daar overduidelijk succes mee gekend. Deze landen kennen weliswaar andere bestuursmodellen en een andere kosmoteknik dan wij in het Westen, maar ze kunnen ons wel laten zien hoe een diepere omarming van technologie ons in de toekomst wel kan helpen om nieuwe crises te voorkomen.

We moeten ook niet te bescheiden zijn ten aanzien van onze technologische mogelijkheden. De ontwikkeling van meerdere vaccins, in recordtempo, kunnen ons wat dat betreft ook het benodigde zelfvertrouwen geven. In de komende maanden wordt (het welvarende deel) van de wereld ingeënt en zijn we mogelijk in staat om ons oude leven weer op te pakken.

Zo zal de ontwikkeling van de vaccins hoogstwaarschijnlijk de geschiedenisboeken ingaan als het absolute kantelpunt van de crisis en zal de moderne technowetenschap nog jaren kunnen teren op dit succes. Kritiek op technologie zal minder luid klinken en de technowetenschappelijke cultuur zal (weer) domineren.

Langs diezelfde lijn kunnen we ook naar digitale technologie kijken. Ondanks de groeiende weerstand tegen hun macht en hun gedrag, waren het grote techbedrijven (en de digitale infrastructuur) die er tijdens de lockdown voor hebben gezorgd dat de economie enigszins draaiende kon blijven. Deze stay-

at-home economy zal de komende jaren tot blijvende, en deels ook positieve, veranderingen leiden in ons alledaagse bestaan.

Al met al kunnen we dus ook stellen dat we alle technologische ingrediënten bezitten om te werken aan een nieuwe technologische orde die gericht is op het voorkomen van nieuwe crisis in de toekomst. Er heeft tenslotte ook een radicale bezinning plaatsgevonden bij overheden om de kwetsbaarheden van internationaal mensenverkeer, goederenstromen en gefragmenteerde waardenketens aan te pakken. Het huidige marktsysteem is te efficiënt en kostentechnisch ingericht, waardoor we kwetsbaar zijn voor schokken zoals de huidige. In reactie daarop is het niet verwonderlijk dat termen als [resilience](#), [reshoring](#) en [redundancy](#) de politieke en economische sleutelwoorden van het jaar waren.

Een verlichte technocratie

Kortom: we staan pas aan de begindagen van een werkelijk florerende en verlichte technocratie, gericht op de lange termijn en onze gezamenlijke belangen. Als zodanig kan de coronacrisis ons dus op het juist spoor zetten ten aanzien van ons perspectief op technologie. Met de juiste technologische keuzes en politieke vastberadenheid, die nu in gang worden gezet, zullen in de toekomst beter in staat zijn dit soort crises te voorkomen.

2. Hegemonische cyclus

Het afgelopen jaar roept de vraag op naar de toekomst van globalisering. De president van de Verenigde Staten gaf China de schuld van de wereldwijde COVID-pandemie, nadat hij de economische relaties tussen beide landen op verschillende manieren probeerde te saboteren. Ondertussen bleven de interne verhoudingen binnen Europa op scherp staan, waarbij Polen en Hongarije zich steeds vaker keren tegen de Europese koers. Hoe moeten wij deze ontwikkelingen in een bredere context begrijpen? Loopt globalisering zoals wij die kennen van de afgelopen decennia ten einde, zoals de stagnerende groei van de wereldhandel lijkt te laten zien? Krijgen wij sterkere grenzen tussen landen, of staan wij slechts aan de vooravond van een fase van globalisering in een nieuwe vorm?

De strategische heroriëntatie van het Westen

Het tijdperk van Atlantische hegemonie, een hegemonische cyclus van de afgelopen vijf eeuwen, loopt [ten einde](#). Maar het is nog te vroeg om te bepalen of er een nieuwe hegemoon zal opstaan, of dat de cyclus nu ten einde loopt en er een andere orde zal ontstaan waarin geen enkel land dominant is. Voor dat deze vraag beantwoord zal worden, zullen de huidige machtsverhoudingen blijven veranderen, waardoor de wereld op allerlei domeinen richting een nieuwe orde beweegt (e.g. [financiën](#), [technische standaarden](#), [strategische technologie](#)).

In de westerse wereld was 2020 een moment van strategische heroriëntatie. De Verenigde Staten stapt af van het [Trump-model](#) van strategische druk die uitgeoefend wordt op rivalen én partners. De regering van Biden zal proberen om de Amerikaanse allianties nieuw leven in te blazen, alhoewel dat op veel plekken moeizaam zal verlopen door botsende belangen. Daarnaast doorbrak Europa zijn geopolitieke verlamming. De Europese Commissie en de lidstaten van de EU creëerden in het afgelopen jaar meer momentum voor de ideeën

van strategische autonomie en Europese [soevereiniteit](#), al is het nog niet duidelijk hoe dit vorm zal krijgen. Beide westerse grootmachten staan zo voor een moment van strategische heroriëntatie. Daarnaast leven wij ook in een tijd van [‘westeloosheid’](#), waarin er geen eenduidig idee meer heerst over het Westen.

Daarbij verschuift het economische centrum naar het Oosten, en zo wordt de complexiteit van globalisering pas duidelijk als wij goed begrijpen wat er nu gebeurt in onder andere China en Rusland.

Een ander pad van globalisering

In het Westen wordt China vaak gezien als een [“uitdager” van de wereldorde](#), maar op veel gebieden biedt China evenveel of meer steun aan internationale normen, regels en verdragen dan westerse landen. Ondertussen zagen wij in het afgelopen jaar dat de investeringen van het Chinese Belt and Road Initiative terugliepen. Niet omdat China verzwakt of omdat landen minder welwillend staan tegenover samenwerking met China, maar juist omdat China een volwassen wereldmacht wordt. Het land denkt inmiddels strategischer en verantwoordelijker na over buitenlandse investeringen, zoals de VS, Europa en Japan dat al decennialang doen. Ook tijdens de coronacrisis kwam de stabiliteit van de Chinese wereldmacht naar voren. Sterker nog, het snelle herstel van de Chinese economie bleek een belangrijke drijfkracht voor de wereldeconomie. Daarbij tekende China in 2020 als grootste economie het RCEP-handelsakkoord van 15 landen, het grootse handelsakkoord ter wereld. Terwijl de westerse wereld sceptisch is over versnelde integratie met de wereldeconomie, omarmen oosterse landen juist verdere economische globalisering.

In 2020 bleef Rusland op de achtergrond, maar juist dat laat zien dat Rusland een belangrijke nieuwe koers vaart. Rusland is een geo-economische macht aan het worden, die minder leunt op militaire capaciteit dan wij denken en juist steeds meer invloed creëert door strategisch economisch beleid. De Eurasian Economic Union is een belangrijk Russisch initiatief om de economische banden met oosterse landen te versterken zodat Rusland in een sterkere positie komt ten opzichte van Europa in het Westen. De grote ambitie van Rusland is het creëren van “technology transfer” – het importeren van hoogwaardige technologie uit Europa, Japan en Zuid-Korea om de eigen economie nieuw leven in te blazen. Juist door zijn nieuwe, onopvallende koers creëert Rusland de voedingsbodem voor deze strategische slag.

Zo komt zal de complexiteit van globalisering in de komende jaren naar voren komen. De eerste reacties op de coronacrisis met termen zoals ‘reshoring’ en ‘het einde van globalisering’ blijken gebaseerd op valse hoop. Ook is er geen fundamentele herwaardering van efficiënte waardeketens. Globalisering blijft voortduren, maar op een [andere manier](#). Er zullen verschillende typen globalisering zijn, zoals de wereldorde verschillende elementen heeft. Veel

niet-westerse landen omarmen nog steeds de economische globalisering, terwijl westerse landen, afgedwongen door bepaalde politieke groepen, sceptischer worden. Door deze dynamiek wordt politieke globalisering, in de vorm van multilateralisme en het beschermen van mensenrechten, moeizamer – want dat is juist een gebied waarop opkomende landen zoals China minder actief zijn. Ook ontstaan er nieuwe domeinen van globalisering, zoals het digitale domein, waarin landen lijnrecht tegenover elkaar komen te staan met verschillende digitale modellen, projecten en strategieën, zoals de Chinese New IP-internetprotocollen, het Russische Runet en de Europese [internet-](#) en datastrategie en het GAIA-X-platform. Al deze projecten kregen meer momentum in 2020, en zullen vorm krijgen in de komende jaren.

Al bij al, in 2020 zijn twee grote implicaties van de nieuwe complexiteit van globalisering duidelijk geworden:

Sterke grenzen

Ten eerste, er zijn sterkere grenzen tussen de grootmachten. De alliantie tussen de VS en Europa is niet meer vanzelfsprekend. Er staat steeds meer op het spel door de opkomst van andere Euraziatische landen en samenwerking tussen de westerse grootmachten zal opportunistischer zijn. Ook het conflict tussen de VS en China zal veel groter blijken dan Trump. Ook werd 2020 een jaar waarin India en China opnieuw botsten, met militaire clashes in het grensgebied en wederzijds economische sancties. De grenzen tussen grootmachten worden harder in de tijd van hegemonische verschuiving.

Een Europees model

Ten tweede, er ontstaat een kans voor een nieuw model van globalisering, waarin Europa een belangrijke rol kan spelen. Efficiënte waardeketens blijven de motor van economische groei en de meeste ontwikkelingslanden blijven ontvankelijk voor het model van economische globalisering.

Juist in deze wereld, waarin het conflict tussen de VS en China dit model van globalisering bedreigt, ontstaat een kans voor Europa om een derde weg in te slaan. Via regelgeving, digitale modellen en multilaterale strategie is het mogelijk dat Europa steeds vaker op zijn eigen manier leiding zal geven aan de wereld, op een manier die een nieuwe fase van globalisering mogelijk maakt.

3. Socio-culturele cyclus

Voorafgaand aan deze crisis werden verschillende contrasten in maatschappijen scherper: tussen links en rechts, jong en oud, progressief en conservatief, stad en platteland, rijk en arm, centrum en periferie, cultuur en natuur. Individualisatie van burgers en landen wordt vaak aangewezen als een oorzaak van deze ontwikkeling, maar tijdens de coronacrisis ontstonden er ook collectivistische initiatieven van landen en burgers onderling. Zal deze collectivistische ontwikkeling zich doorzetten, of zal de coronacrisis uiteindelijk juist individualisatie versnellen als de samenwerking moeizaam blijkt te verlopen?

Tijd om te beslissen

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst de term "[coronacrisis](#)" beter begrijpen. Ons woord "crisis" is etymologisch afgeleid van het Griekse krinein, dat scheiden en beslissen betekent. Dit maakt van een crisisperiode een moment van waarheid: een beslissend moment waarop we een oordeel moeten vellen over wat echt belangrijk is en wat niet, en wat goed is of fout. Een crisis noopt ons ook altijd een politieke en ethische keuze te maken om de huidige situatie te transformeren tot een mooiere en positievere toekomst. Tegelijkertijd is de coronacrisis niet een eenduidig te vatten fenomeen, maar heeft zij te maken met thema's rondom [ecologische degradatie](#), ons idee van [ziekte en gezondheid](#), of het feit dat Wuhan in een paar decennia is veranderd van klein dorpje in een miljoenenstad en China is geïntegreerd in internationale economische, politieke en toeristische flows. Met andere woorden, de coronacrisis is een hoogst [complex fenomeen](#), met verschillende "crisisaspecten" waarover we belangrijke politieke en ethische keuzes voor de toekomst moeten maken. Als we deze dialectiek nu volgen, wat zien we dan ontstaan in het socioculturele domein?

Allereerst zijn de vraagstukken die zich nu voordoen geen eenvoudig op te lossen “puzzels” maar [wicked problems](#). De vraag hoelang we de kroegen dicht moeten houden om bedden beschikbaar te houden op de ic, suggereert een tegenstelling tussen zorg en economie, maar doet ons uiteindelijk beseffen hoe diep gezondheid en economie met elkaar verbonden zijn. Een ander *wicked problem* is de vraag hoeveel burgerlijke vrijheden we bereid zijn op te offeren om de samenleving weer gezond te maken.

Vanwege de onzekerheid en complexiteit van de vraagstukken is het ook niet verwonderlijk dat landen met een [capabele institutionele structuur](#) het relatief goed gedaan hebben tijdens deze crisis. Dezelfde structurele problemen die ten grondslag liggen aan de pandemie, zullen in de toekomst nog meer van dit soort complexe vraagstukken opleveren. Daarbij denken we natuurlijk allereerst aan de klimaatcrisis, waarvan de coronacrisis waarschijnlijk een klein voorproefje is geweest. Net zoals de coronapandemie is het niet eenduidig te zeggen of de klimaatcrisis een geheel menselijk of natuurlijk fenomeen is, en oplossingen hiervoor vragen een nieuw begrip van de mens, onze [relatie tot de natuur](#). Een ander vraagstuk is de opkomst van “[oncontroleerbare technologie](#)”, zoals synthetische biologie en AI, waarbij de mens niet met zekerheid de uitkomsten kan bepalen en uiteindelijk ook ons beeld van wat leven en mens-zijn is grondig zal veranderen. Zoals het coronavirus – als kleinste levensvorm die menselijke superorganismen zoals ons zorgstelsel en onderwijs onderuithaalt – ons ook opnieuw doet reflecteren op onze relatie tot onze medemens en de maatschappij.

De coronacrisis heeft velen bewust gemaakt van het feit dat wij als mens altijd ingebed zijn in bredere sociale, technologische en ecologische structuren, dat we afhankelijk zijn van andere mensen en andere landen. Toch is het niet duidelijk of dit inzicht een meer collectivistische houding van burgers en landen zal inspireren, omdat verdere individualisatie juist kan optreden als de gezamenlijke inspanningen niet goed uitpakken. Zo vertaalt economische [ongelijkheid](#) zich ook naar medische ongelijkheid en de discussie over [etnische ongelijkheid en racisme](#) is in dit crisisjaar tot een kookpunt gekomen. Beide thema’s staan hoog op de agenda van beleidsmakers. Bijvoorbeeld tijdens de [Amerikaanse presidentsverkiezingen](#) of discussies over de toekomst van het [financiële systeem](#). Daarnaast worden jongere en oudere generaties anders [geraakt door de effecten](#) van de economische en gezondheids crisis, en [reageren en reflecteren](#) hier als zodanig ook anders op. Ook bestaat er nog geen consensus over de [toekomst van werk](#) na de coronacrisis. Evenmin hebben we een antwoord gevonden op de vraag of [virtuele praktijken](#) nu een wenselijk en goed substituut zijn voor fysieke en sociale interactie, en of mentale klachten door corona-gerelateerde problemen (e.g. eenzaamheid, angst) nu juist meer of [minder](#) technologisering van onze leefwereld vereisen. Sterker nog, zelfs het collectieve geloof in de gevestigde instituties en structuren van [kennis en waarheid](#) staat zwaar onder druk.

De “stemmingen” van metamodernisme

Met andere woorden, het afgelopen jaar zagen we een hoge mate van ambivalentie rondom de socioculturele vraagstukken, en de mogelijke oplossingsrichtingen, waarmee de verschillende aspecten van de coronacrisis ons confronteren. Maar wat betekent dit nu voor onszelf, onze maatschappij en de bredere socioculturele ontwikkelingen? In ieder geval toont de coronacrisis een specifiek palet aan “[stemmingen](#)”. Deze stemmingen maken aspecten van de werkelijkheid zichtbaar die in normale tijden verborgen blijven voor het theoretische, abstracte denken. Specifieke stemmingen leiden dan ook tot nieuwe verhoudingen tot de wereld, zoals in het geval van globalisering en duurzaamheid (stress versus hoop), politieke initiatieven (onzekerheid versus verwarring), spiritualiteit (verveling versus angst).

Deze stemmingen zijn niet puur subjectief, alsof ze alleen “in ons hoofd” zouden zitten, maar zijn juist intersubjectief: ze ontstaan in de relatie en omgang met de wereld en andere mensen om ons heen. Dat de gehele wereld als “superorganisme” voor het eerst gericht is op een fenomeen en zich hiernaar gedraagt (een vaccin ontwikkelen, iedereen zit thuis in quarantaine) maakt de coronacrisis ook een [metamodern concept](#). En met de adoptie van het metamoderne perspectief, worden ook nieuwe sociaal-culturele transitie mogelijkheden mogelijk. We vervallen niet langer in modern objectivisme en naïviteit, maar ook niet meer in postmodern pessimisme of ironie. Met andere woorden, de metamoderne coronacrisis kan zo het idealistische fundament vormen voor de nieuwe metaregels van nieuwe maatschappelijke, economische en politieke systemen.

Van deze stemmingen komen we dus tot de objectieve geest en realiteit (metamodernisme) van de coronacrisis. We weten nu meer dan 100 jaar dat God dood is, maar we leven nog steeds in een nihilistische grondstemming waarin geen Grote Verhalen meer bestaan. De coronacrisis confronteert ons met een harde realiteit waar we niet langer vanaf kunnen zien: dat we sterfelijk zijn, dat we eindige wezens zijn, dat ziekte en dood bij het leven horen. Net zoals het [Trumpisme](#), dat we eveneens moeten begrijpen als een complex en metamodern fenomeen, scheidt de coronacrisis een enorme memplex. Dit is een nieuwe, metamoderne manier om met dergelijke fenomenen om te gaan. [Memes](#), en andere vormen van cultuur, helpen ons zoeken naar betekenis, naar ethiek, naar politiek, naar de verhouding tussen gemeenschap en het individu. Het is niet voor niets dat juist de coronacrisis wordt aangegrepen door kunstenaars én wetenschappers, politici én complotdenkers om over dit thema verder te denken en dit uit te werken in kunst, cultuur en een nieuwe [gevoelsstructuur](#).

**freedom
lab**